

2. ФУНКЦИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЕ ОПИСАНИЕ ЯЗЫКОВЫХ КАРТИН МИРА

УДК 81'367=161.2

КОНСТРУКЦІЇ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ПЕРЕПОВІДНОСТІ У ТВОРАХ МАРКА ВОВЧКА

Ачилова О. Л., Пелипась М. І.

*Інститут філології
ФДАНЗ ВО «Кримський федеральний університет імені В. І. Вернадського»,
Сімферополь, Росія
e-mail: elena-achilova@yandex.ru; p_shkola@mail.ru*

У статті схарактеризовано конструкції з вербалізованою вказівкою на джерело інформації, зокрема непряму мову, безсполучникові конструкції повідомної модальності, речення з передаванням теми чужого мовлення і речення зі вставними конструкціями, що вказують на джерело мовлення. У переповідних конструкціях з непрямою мовою передається тільки зміст без збереження експресивності сказаного. Типовими стрижневими компонентами непрямої мови у творах Марка Вовчка є дієслова мовлення і мислення *говорити, казати, розказати, питати / спитати, думати / подумати*. Вибір сполучних засобів для введення чужого мовлення залежить від його цілеспрямованості. Найбільш уживаними є сполучники і сполучні слова *що, чи, який, щоб*. У безсполучникових конструкціях повідомної модальності перша частина є авторським коментарем, а чуже висловлення переповідається без додавання сполучника і записане після двокрапки з малої букви без лапок і тире. Коло ввідних компонентів обмежене, вони позначають мовлення, волевиявлення, мислення, сприймання: *сказати / казати, наказ, думати, чутка*. Тему повідомлення без збереження структури та модального змісту висловлення передають додатки та підрядні предикативні частини, що залежать від дієслів-предикатів на позначення мовлення і волевиявлення (*казати / сказати, розказувати, спитати / питати, веліти / звеліти, запросити*). Найбільш частотними серед вставних конструкцій є *кажуть, каже, сказано, краще мовити, думаю*. Проведений аналіз засвідчує, що Марко Вовчок своєю художньою практикою удосконалює систему переповідних конструкцій з непрямым відтворенням чужого мовлення сучасної української мови.

Ключові слова: чуже мовлення, семантика переповідності, непряма мова, безсполучникові конструкції повідомної модальності, тематичні конструкції, вставні конструкції, Марко Вовчок.

ВСТУП

Інтерес до конструкцій з чужим мовленням зберігає свою актуальність протягом кількох століть. Формування проблематики відтворення чужого мовлення висвітлено в багатьох аналітичних оглядах, приміром, Г. Чумакова [23], М. Архипової [1], Л. Шитик [24], С. Кузнецової [13], Н. Максимової [14]. Конструкції з чужим мовленням являють собою складну підсистему синтаксичної системи, і в той же час вони наділені внутрішніми ознаками, які визначають їх як особливу лінгвістичну категорію.

У численних роботах, присвячених дослідженню феномена чужого мовлення, відображено різні (але внутрішньо не суперечливі) підходи лінгвістів до цього явища.

Чуже мовлення описують з боку структурно-семантичних і функційно-стилістичних особливостей, з огляду на ідею діалогічної єдності, у комунікативно-стратегічному аспекті. Основну увагу спрямовано на центральне в цих теоретичних працях питання про різноманітні способи відтворення чужого мовлення.

Типологію способів відтворення чужого мовлення розробляли багато лінгвістів (Н. Арутюнова, І. Гальперін, О. Гончарова, В. Кухаренко, Е. Різель, Н. Шведова та ін.). Традиційно як у російському мовознавстві (І. Голуб, В. Кодухов, П. Лекант, Л. Максимов, О. Падучева, Г. Солганик), так і в українському (Б. Кулик, М. Каранська, М. Плющ, А. Загнітко, К. Шульжук, А. Багмут) виділяють три такі способи:

- пряма мова (пряме передавання чужого мовлення);
- непряма мова (непряме передавання чужого мовлення);
- невласне пряма мова (синкретичне передавання чужого мовлення).

Подальше вивчення способів передавання чужого мовлення і лексико-синтаксичних засобів їхнього вираження дало можливість розширити й уточнити типологію конструкцій із чужим мовленням [20; 22; 9].

Антропоцентричний підхід до характеристики комунікативної структури тексту уможливив розгляд нарації в лінгвістичному аспекті і сприяв виокремленню категорії переповідності як різновиду суб'єктивної модальності, що тісно пов'язана з категорією розповідності [5, с. 304]. Реалізацію цієї категорії описують у різностильових текстах [11; 12], аналізують особливості переповідності з погляду евіденції, семантичним обсягом якої є вказівка на джерело інформації, здобутої за допомогою мовлення, мислення та сенсорного сприймання і вираженої лексичними та синтаксичними засобами [26, с. 22; 27, с. 136].

Становить інтерес вивчення конструкцій переповідності у творах Марка Вовчка, де, як зазначає В. Ващенко, зафіксовано оригінальний усно-народний тип мови XIX століття. Письменниця відтворила такі колоритні зразки, які не наслідували, не повторили у своїй мовній практиці навіть визначні майстри художнього слова. Мова персонажів так міцно зливається з авторською, що це стає одним із фактів авторського стилю [2, с. 390]. А. Погрібний підкреслює, що форма розповіді від першої особи була відома в українській прозі й до появи «Народних оповідань», однак «у Марка Вовчка вона цілком оригінальна: авторка демократизувала її, повністю підпорядкувала розкриттю ідейного змісту, виявила надзвичайне почуття міри у відтворенні мови оповідачів з народних низів» [16, с. 13].

Способи передавання чужого мовлення у творах видатної української письменниці XIX ст. ще не були предметом спеціального вивчення, чим і зумовлена **актуальність** дослідження.

Мета роботи – аналіз структури та функціонування переповідних конструкцій з непрямым відтворенням чужого мовлення у творах Марка Вовчка [4].

ОСНОВНА ЧАСТИНА

До форми непрямого передавання чужого мовлення вдаються тоді, коли потрібно зберегти зміст висловлення іншої особи без збереження його форми та

інтонації. На думку А. Коваль, таке відтворення завжди модальне: відповідальність за істинність твердження перекладено на того, хто його наводить [10, с. 329].

Засобами непрямої переповідності є речення з непрямою мовою, безсполучникові конструкціїповідомної модальності, тематичні речення, переповідні вставні компоненти.

1. Речення з непрямою мовою. Непряма мова [лат. *oratio obliqua*] – «спосіб уведення в текст, до авторської мови чужих висловлень зі збереженням їхньої змістової відповідності автора або оповідача разом зі словами автора» [19, с. 505]. Як і в конструкціях з прямою мовою, у непрямої мові теж є два компоненти: авторські слова, оформлені як головна частина складнопідрядного речення, і чуже мовлення, що є підрядною з'ясувальною частиною. Збереження слів та окремих висловів, порядку слів і всього характеру побудови передаваної мови є необов'язковим, а іноді й неможливим.

У науковій літературі непряму мову тлумачать по-різному:

- 1) введення в авторський текст чужої мови як мови автора [21, с. 379];
- 2) передавання від імені оповідача чужого висловлення разом зі словами автора [25, с. 623];
- 3) відтворення мовлення іншої особи не дослівно, без збереження його форми, а тільки з дотриманням змісту й синтаксичної будови сказаного [7, с. 343].

Наведені визначення підкреслюють головну ознаку непрямої мови: передавання чужого висловлення в зміненому вигляді, порушення характерних особливостей чужого мовлення, як лексичних, так і синтаксичних. Непряма мова передає тільки зміст висловлення, тому багато елементів живого розмовного мовлення взагалі не може входити в такі конструкції: звертання, вигуки, вставні слова, частки, форми наказового способу дієслова тощо. Значення, що їх виражають ці елементи, передають опосередковано іншими лексичними засобами. Особливістю непрямої мови С. І. Дорошенко вважає і можливість частково відтворити мову персонажа й водночас показати своє ставлення до об'єкта висловлення [6, с. 184].

За допомогою непрямої мови, як зазначає О. Пономарів, автор стисло передає чиєсь висловлювання, опускає вже відомі читачеві деталі, нецікаві чи неважливі для нього. Непряму мову використовують і тоді, коли немає потреби відтворювати своєрідність мовлення персонажів [17, с. 214].

Функційно-комунікативні різновиди конструкцій з непрямою мовою Н. Гуйванюк позначає термінами «непряморозповідні (переповідно-розповідні), які виражають непрямо чиєсь повідомлення чи чужу розповідь; непрямопитальні (переповідно-питальні) та непрямоспонукальні (переповідно-спонукальні)» [5, с. 408].

Від цілеспрямованості чужого мовлення залежить вибір сполучних засобів, які приєднують у цих конструкціях підрядну частину до головної. В аналізованих творах у непряморозповідних реченнях Марко Вовчок використовує сполучник **що** і сполучні слова **як, який, ніби, де**, а якщо в головній частині є експліцитне чи імпліцитне заперечення, то підрядну частину приєднує сполучник **щоб**; у непрямопитальних реченнях ужито сполучник **чи** і сполучні слова **чий, який, де, чого, як, кудю**; у непрямоспонукальних реченнях засобом зв'язку є сполучник **щоб**.

Як відомо, кількість компонентів, які вводять чуже мовлення, значно менша, ніж у конструкціях з прямою мовою чи в репліках діалогу.

Це здебільшого дієслова, рідше іменники із семантикою мовлення. Переважають ввідні слова на позначення нейтрального мовлення: *говорити, казати / сказати, розказати, розповідати, оповідати, примовляти, балакати, переказувати, промовляти, звістка, віда* (діал. 'звістка' [3, с. 164]), мова: «**скажи, що** засмутила вона мене сильне» [4, с. 39]; «**та й розповідаю** йому, **де** я служу» [4, с. 39]; «**кожному розкаже, що** вона князька дочка»; «**Чи мені ж те оповідати, що** не одна ньька стара хлопцеві серденько слізьми в'ялила?» [4, с. 100]; «хутко прийшла **звістка** од пана, **що** Йван помер» [4, с. 78].

Емоційну оцінку процесу мовлення містить дієслово *плескати* (казати дурниці; наговорювати на кого-небудь щось [4, с. 982]): «**Правда, плескав** хтось десь щось, **нібито** бачили молоду Кармелиху з дочкою» [4, с. 165].

Значною є кількість компонентів із семантикою мислення, розумової діяльності: *думати, подумати, знати, спогадати, гадати, здумати, згадувати, порішити, помислити, дознатися, догадатися, довідатися, міркувати, міркування, розважити, рахувати, бачити* (у значенні 'добре розуміти, усвідомлювати' [4, с. 64]), думка, переконання: «**А брат думає, що** то вже я роздумалась» [4, с. 34]; «**нехай помислить, що, може, трапиться** й добре ще в світі» [4, с. 38]; «**Бачу, що** мені недобре тут буде!» [4, с. 43]; «**підможе мене та думка, що** вільно мені, **що** не зв'язані руки мої» [4, с. 144].

Продуктивними є і компоненти із семантикою сприймання: *чути, чувати, почути, почуватися, не слухати, вичитати, чутка, знак*: «**І не чула, щоб** хто лихим словом обніс нашого покійника» [4, с. 44]; «**Де ж таки хто чував, щоб** дитина так незвичайно з питомою своєю матінкою поводитись?» [4, с. 43]; «**А в четвер почувли ми, що** вмерла» [4, с. 58]; «**а я од людей чула, що** недобре, як на сонних дітей місяць сипле промінням» [4, с. 99]; «**востатнє чутка** було розбіглася, **що** Кармелюк визволивсь, повернувся» [4, с. 169].

Одиничними є ввідні слова, що позначають емоційний стан: *горювати, дивувати, дивуватися, потурбуватися, піклуватися, побоятися, журити*: «**другому жалиться, що** без його чогось їй смутно та дивно» [4, с. 109]; «**дивуємось, яких-то** вже між нами панів нема!» [4, с. 109]; «**Збоку дивували** люди, **що** се таке з ним поробилося» [4, с. 147]; «**побоялася, щоб** брат не сварився» [4, с. 40]; «**Одно й журило** їх, **що** діток господь не дає» [4, с. 48].

Запит на отримання інформації позначають ввідні слова *питати / спитати, розпитувати, запитатися, розпитатися*: «**Спитав, чи** нема листа од батька» [4, с. 56]; «**Коли ось підійшов якийсь муж до неї та й питає, чого** тут лежить, **чия** вона» [4, с. 81]; «**Розпитайся, де** він служить» [4, с. 81]; «**Питають, що** він їй подарував» [4, с. 117].

У непрямопонукальних реченнях семантику волевиявлення позначають предикати *просити, просьба, навчити, підговорити*: «**Так** люди виходили усенькою громадою **просити** за його, **щоб** оставлено» [4, с. 37]; «... пані наша й панночки **підговорили** її, **щоб** випросила собі Одарку» [4, с. 55].

Як видно з ілюстрацій, в аналізованих творах у реченнях з непрямою мовою здебільшого є одна підрядна частина, хоча трапляються конструкції, у яких при одній головній частині може бути кілька підрядних – як з однаковими сполучними засобами, так і з різними: «*лідможе мене та думка, що вільно мені, що не зв'язані руки мої*» [4, с. 144]; «*почав він розпитувати мельника (мірошника), що то за такі люди Книши, і як вони живуть, і який в їх звичай*» [4, с. 151]; «*напевне ніхто не знав, кудюю вона побралася, ані де вона пристала на життя*» [4, с. 165]. Трапляються і переповідні конструкції з декількома ввідними предикатами чужого мовлення різної семантики: «*Стара мати прибігла з плачем, питаючи, чи цьому правда, благаючи, щоб відпустили сина її єдиного, побиваючись, що беруть*» [4, с. 162].

Особливим варіантом непрямої мови є *живописна мова*, яка зберігає індивідуальні особливості мови героя [24, с. 236]: «*Вже давненько панночки приїжджі переносили, що який-то вже там лікар полковий хороший: і брови йому чорні, й уста рум'яні, і станом високий, – така вже краса, що й не сказати! Тільки що гордий дуже, – на жодну не погляне, не заговорить, хоч там як до нього заходь...*» [4, с. 113].

Характерним показником ідіостилю Марка Вовчка є включення до прямої мови конструкцій з непрямою мовою: «– *Кажіть йому, що дуже мені жалко і його, і діток, і серце моє в'яне...*» [4, с. 39]; «– *Братику, мій соколе! А мені казали, що ти дуже гніваєшся на мене!*» [4, с. 46].

2. Конструкції повідомної модальності оформлені безсполучниковими реченнями пояснювальної семантики з розгортанням значення. Їх ще називають безсполучниковими реченнями переповідної модальності [18, с. 277]. У таких реченнях авторські слова стоять на початку, а чуже висловлення переповідається без додавання з'ясувального сполучника, його записують після двокрапки з малої букви без лапок і тире. Інколи для підкреслення експресії замість двокрапки може стояти і тире. Між компонентами безсполучникової конструкції Марко Вовчок уживає також кому. Розділовий знак у кінці речення відповідає інтонуванню чужого мовлення.

Як і в реченнях з непрямою мовою, чуже мовлення в аналізованих творах уводять слова різних семантичних груп. Переважно це предикати мовлення, передавання інформації: *казати / сказати, розказувати, одказати, торгуватись, гримати, новина*: «*Скажете: тітка прислала*» [4, с. 39]; «*Сказано: жіноцький розум на що добре здатний?*» [4, с. 70]; «*Сказано: встань, лихо, та й не ляж!*..» [4, с. 130]; «*Воно кажуть: привикнеш!*..» [43, с. 85]; «*Усі одказали: нічого не знаємо*» [4, с. 161]; «*Вони почали торгуватись: і дуже дорого, і гроші не можна разом*» [4, с. 47]; «*пані гримає на Тишка – біг коло неї, не вклонився*» [4, с. 75]; «*аж прийшов той день, що по місті новина, як стріла пролетіла: Кармелюк ранений, Кармелюка везуть!*» [4, с. 168]; «*скажи їй, брати поснули*» [4, с. 178].

Семантику мислення, розумової діяльності в конструкціях повідомної модальності позначають дієслова *думати, міркувати, спом'янути*: «*Я такеньки міркую: зостанусь я тутечки, у Дубцях, буду вам господарства доглядати, поряджати, а ти у хуторі хозяйствуй*» [4, с. 118]; «*А таки дума собі: спробую одбиватись!*» [4, с. 158]; «*Легко зітхнути, весело глянути й думати: що зароблю, то все на себе; що й посиджу і поговорю – нікого не боюся*» [4, с. 143].

Є в безсполучникових конструкціях і ввідні слова на позначення сприймання: *чутти, чутка, бачити, показувати*: «**Чую** я – не спитьсья щось моєму парубкові» [4, с. 63]; «*пройшла в нас **чутка** – некрутчина сього року буде*» [4, с. 100]; «*Коли так, навесні, **чутка**: москалі виходять у поход!*» [4, с. 143]; «*Стара всіх нас **показує**: се Ганна, а се Варка, а це Домаха...*» [4, с. 107].

Одиничним є дієслово на позначення емоційного стану *сподіватись*: «*Перше все **сподівались**: молодий пан буде добрий*» [4, с. 49].

Значно рідше в безсполучникових переповідних реченнях ужито слова із семантикою отримання інформації: *питатися, питання*: «*і вся його постать **питала** без слів: звідки гості? які вісті?*» [4, с. 213]; «*ім приходили на гадку **питання**, від яких смертельно свербив язик: **звідки** він, мандрівець, прибув і **куди** мандрує?*» [4, с. 174].

У таких конструкціях вжито і слова із семантикою волевиявлення: *вмовляти, кликати, наказ*: «*стара почала **вмовляти**: останься та й останься*» [4, с. 46]; «*Та так жалісно, як пташенятчко, **кликче** – пустіть!*» [4, с. 58]; «*А тут і **наказ**: у поход, у поход лагодитись!*» [4, с. 143].

Слова, що вводять чуже мовлення, можуть бути опущені, але на них указують додатки: «*А вона **до мене**: чи не згоджуся я*» [4, с. 42]; «*Далі старий **до парубка**: як? що? чи все гаразд? який заробіток?*» [4, с. 61].

Отже, безсполучникові переповідні речення є синонімічним засобом урізноманітнення синтаксичного ладу художнього тексту. Типовим у них є дієслово мовлення *казати / сказати*.

3. Тематичні речення. Як зазначає Г. Чумаков, тематична мова лише називає тему, предмет розмови, чим узагальнено вказує на зміст чужого мовлення [223, с. 94–95]. Функційно-семантичною особливістю тематичної мови є те, що вона не відтворює первинного мовлення в повному, неповному чи фрагментарному вигляді, але зберігає його [15, с. 7–8]. Автор передає думку персонажа у власній манері і додає окремі слова, словосполучення, речення із чужого мовлення.

У складі тематичної мови Г. Чумаков розглядає два основні структурні різновиди: тематичну мову-член (або тему-член) і тематичну мову-речення (або тему-речення). Репрезентують тематичну мову-член конструкції з додатками при дієсловах або віддієслівних іменниках зі значенням мовлення чи мислення, а тому в синтаксичному плані така тематична мова є простим реченням. Об'єктні поширювачі можуть бути виражені:

- іменниками з прийменниками чи без них;
- займенниками з прийменниками чи без них;
- формами інфінітива.

Тематична мова-речення виражена підрядною частиною, що введена співвідносним займенником з прийменником чи без нього. Засобами зв'язку слугують тільки сполучні слова. За метою висловлення тематична мова являє собою розповідний фрагмент тексту [8, с. 5; 26, с. 53].

У творах Марка Вовчка переважають конструкції, у яких тема чужого мовлення виражена додатками зі значенням об'єкта, що називають тему, предмет розмови чи перелік обговорюваних питань. Якщо деталі предмету розмови є неактуальними, не

викликають інтересу, відволікають від головного, мовці вдаються до так званого «нерозгорнутого чужого мовлення» (Є. С. Отін).

Тематичні речення різноманітні за будовою. Дієслова, а також віддієслівні іменники на позначення мовлення і мислення, які є структурним центром таких конструкцій, керують іменниками:

- у знахідному відмінку з прийменником **про**: «Якось сидимо ми в своїй хаті, **говоримо** собі таки **про** його, недобрим словом згадуючи» [4, с. 52]; «**розказує про** наших батьків вільних» [4, с. 88]; «**балакаючи про** біду їх теперішню» [4, с. 165]; «Мандрівець, якщо й **вів розмову**, то все **про** справи спільні» [4, с. 174]; «Наслухавшись усяких таких **оповідань про** різню тамечки від одного земляка» [3, с. 244]; «Іде Кармель додому та все **дума про** дівчину, **про** наймичку» [4, с. 153]; «**Спитав він про** Одарку» [4, с. 52]; «В їхньому шепоті все **чулося про** всякі січі, **про** спалені міста, зруйновані села, **про** полеглих у січі людей» [4, с. 173]; «А вона все дякує та **одмовляється** то тим, то сим» [4, с. 68]; «**Розказую** їм і **про** те, і **про** друге» [4, с. 99]; «Тарас <...> **заговорював** до неї **про** те, **про** інше» [4, с. 198];

- у знахідному відмінку без прийменника: «Ось я тобі службу **нараджу**» [4, с. 36]; «і **обіцяли** велику їм плату й нагороду» [4, с. 160]; «Та й **оповістила** йому все чисто» [4, с. 70];

- у знахідному відмінку з прийменником **за**: «**Подякувала** їм **за** милість і **за** ласку» [4, с. 40]; «**Старі дякують за** ласку» [4, с. 68]; «Як почала вона говорити, то й **за** себе все **казала**, і **за** нас **одповістила**» [4, с. 55];

- в орудному відмінку без прийменника: «**одв'язав** коня, <...> **обізвавши** його прожорою» [4, с. 203]; «А вона все дякує та **одмовляється** то тим, то сим» [4, с. 68];

- у родовому відмінку без прийменника: «Спочила коло святої лаври та й пішла собі місця **питати**» [4, с. 41]; «Хазяїн <...> **лазив** на горщице, **питаючи** попереду дозволу пана Івана» [4, с. 197]; «Всі царства божого йому **жадають**» [4, с. 44].

У тематичній конструкції є і поєднання різних дієслів із семантикою мовлення: «**розпитуюсь** дороги в Дем'янівку, **подякую** за хліб-сіть» [4, с. 35].

В аналізованих творах додатки в тематичній мові виражені також дієсловами в інфінітиві. Ввідними компонентами для них є дієслова на позначення різного ступеня волевиявлення. У творах про тяжке невільницьке становище кріпаків типовими в тематичних конструкціях є дієслова **веліти** / **звеліти**, **наказувати**, **загадати**, **казати**: «**Веліли** Горпині стати перед себе» [4, с. 88]; «Тоді **звеліла** пані одвезти дівчину в больницю» [4, с. 57]; «Пан **звелів** коней зупинити коло заїзного двору» [4, с. 120]; «Вийшла пані з панночками, **наказує** вірно служити молодим панам» [4, с. 55]; «**Загадали** мені прости» [4, с. 56]; «Пані **казала** нам дати возочка» [4, с. 65]; «Пані <...> **казали** бабу привести» [4, с. 57].

Цими конструкціями передають різноманітні розпорядження: «**Казано** взброїти шукачів і слідців, **повелено** стріляти, якщо не можна буде живцем взяти» [4, с. 168]; «**Казано** рушати зсильним» [4, с. 163]; «**казано** усій купі завернутися» [4, с. 163]; «**Казано** в середу везти новобранців по обіді» [4, с. 100]; «Пан гетьман <...> протяглим добродушним голосом **звелів** почастувати прибулих» [4, с. 238]; «**Казали** Олександру покликати [4, с. 79]; «нам **казали** коло дверей подождати» [4, с. 65]. Слід зазначити, що, як правило, предикативні форми на **-но**, **-то**, утворюються від дієслів

доконаного виду, однак Марко Вовчок уживає форму недоконаного виду зі значенням одноразової дії **казано**.

У тематичних конструкціях з дієсловами *благати, вмовляти, просити, запросити* показано родинні та побутові стосунки: «*Не один раз Олеся **благає** його, було, слізьми пожалувати діточок, не губити їх*» [4, с. 75]; «*Нащо ж ви мене **вмовляли** вернутись?»* [4, с. 40]; «*Вони мене **вмовляють** остаться*» [4, с. 47]; «*Старий вечеряти **просить***» [4, с. 61]; «*Запросив подорожнього увійти*» [4, с. 173]; «*Господар **запросив** сидати*» [4, с. 197].

Виявлено тематичну конструкцію, утворену за моделлю усталеної сполуки з уточненням інформації за допомогою приєднання: «*Тільки й на **думці**, що Павло*» [4, с. 31].

Тематична підрядна частина, як зазначає Ж. Іванова, є омонімічною до непрямого запитання. Така предикативна одиниця слугує для передавання теми розлогого викладу. Предмет розмови може бути нерозчленованим або становити перелік тем [8, с. 5], пор.: «*Догадалися тоді вже всі, **кого** Олеся дожидала*» [4, с. 69]; «*Одарка заплакала слізьми та й почала **розказувати**: як її замикали на ніч саму у горницю, як грозили й били, як до згуби довели*» [4, с. 54]; «*Уже сам погляд цих огняних, пильних очей **промовляв про те, скільки пережито** вже небезпеки, **скільки** перебуто труднощів, **яка** то звичка зустрічати лихо, **яка** моторність у боротьбі з пригодами*» [4, с. 176].

Стилістично забарвленою є інверсія компонентів тематичної конструкції: спочатку повідомлено предмет чужого мовлення, а потім зазначено спосіб його отримання: «***Як** там її ляли, **як** на неї сварилися – і **не слухає***» [4, с. 50].

Виявлено в тематичних конструкціях поєднання додатків-об'єктів та предикативних частин: «***Розкажу** вам **про** Якова Харченка, **якого** він смутку набравсь у Хмелинцях, **залицяючись** до Коханівни*» [4, с. 59]; «***Розкажує** та й **розкажує**, та все **про** своє лихо, **що** весь рід їх звівся, **що** сама вона в світі зосталась, як билина в полі*» [4, с. 140]; «*І **балакали** люди добрі **про** Кармеля, **що** зовсім він щасливий чоловік*» [4, с. 155].

Тематичні конструкції наявні не тільки в авторському мовленні, а й у прямій мові: «– <...> *Нащо ж ви мене **вмовляли** вернутись?»* [4, с. 40]; «– ***Розкажи** ж нам, Одарочко, усі **пригоди** свої, любко!*» [4, с. 53];

Отже, в аналізованих творах конструкції на позначення теми чужого мовлення різні за будовою і слугують для передавання багатоманітних стосунків між персонажами.

4. У реченнях зі вставними конструкціями, що вказують на джерело повідомлення, основна увага зосереджена на змісті чужого висловлення, яке відтворене більш-менш дослівно [25, с. 626].

Переповідні парентетичні конструкції виконують в аналізованих творах Марка Вовчка різноманітні функції.

Насамперед, вони фіксують факт чужого мовлення: «*Подумаємо, **кажуть**; ще, **кажуть**, треба подумати*» [4, с. 226]; «*той, **думає** він, дороги не знає*» [4, с. 228]; «*Їхала, **кажуть**, одна скупа пані і везла з собою усі свої скарби великі*» [4, с. 158]; «*Я, **каже**, так жити не можу!*» [4, с. 43]; «*Недавно, **кажуть**, од якоїсь тітки у спадок*

йому дістався» [4, с. 117]; «Тоді, **кажуть**, виявивсь старший, їх отаман» [4, с. 157]; «**Чули від неї люди**, може, побереться вона до ближнього міста і там оселиться» [4, с. 165].

Форми 1-ї особи дієслів активізують увагу слухачів, підкреслюють значущість сказаного: «**Я вам скажу**, був у мене добрий товариш – була в мене з ним і добра рада, і щира правда!» [4, с. 176]; «Інша, **каже**, поплакала б та й сумирилась» [4, с. 89].

Ужито вставну конструкцію і для нагадування про мовлене раніше: «Мельник був, **як вже казано**, чоловік понурий» [4, с. 152].

Уточненням до сказаного є парентеза **краще мовити**: «Їй ввижався батьківський хутір, запашний вишневий садок, знайомі рідні обличчя, але все це якось чудно не те, щоб линяло, а, **краще мовити**, тонуло в тумані, відсовувалося на друге місце» [4, с. 216]; «Вдивившись пильно, можна було розглядіти неясні обриси плавця, чи, **краще мовити**, його високої шапки» [4, с. 222]; «дорога, чи, **краще мовити**, стежка, виляса то через поля, по узеньких межах <...>, то по невеличких гайках» [4, с. 246].

Уживання переповідних конструкцій може свідчити про звернення до життєвого досвіду: «...і все вона думає, все сумує: **сказано**, за неньою та за батьком» [4, с. 55]; «Але життя людське, **мовляв**, не простий, рівний, гладенький шлях» [4, с. 172]; «**Сказано**, як молоде, то й гадок не має; тільки й думки, як би погулять весело» [4, с. 68]; «Тим-то, **кажуть**, сирота: вільно і впоратись» [4, с. 73].

Ще одна функція парентез – уведення паремій: «Смерті, **кажуть**, не одперти» [4, с. 31]; «кому, **каже**, весілля, а курці смерть» [4, с. 119]; «Уродись, **кажуть**, та і вдайся...» [4, с. 104]; «Коли кому вік нещасливий, то й довгий, **кажуть**» [4, с. 80]; «**Сказано**, у дитини заболить пучка, а в матері серце» [4, с. 74].

Як видно з ілюстрацій, вставні конструкції здебільшого стоять усередині чужого мовлення, рідше – на його початку, і лише в одному реченні – у кінці. Найпоширенішими є парентези **кажуть**, **сказано**, що вказують на факт мовлення. Уживаються також конструкції на позначення мислення і сприймання: **думає він**, **чули від неї люди**.

Отже, речення з переповідними конструкціями є ще одним засобом передавання чужого мовлення, що урізноманітнює виклад.

ВИСНОВКИ

Усі засоби непрямого передавання чужого мовлення – конструкції з непрямою мовою, безсполучникові переповідні речення, тематичні речення і вставні конструкції, що вказують на джерело повідомлення – посідають важливе місце в типологічній структурі переповідності. Вони дають можливість передавати чуже мовлення не дослівно, а в загальних рисах, зберігаючи при цьому зміст або тему повідомлення, а не індивідуальні риси його синтаксично-інтонаційної будови. Відмітною рисою ідіостиллю Марка Вовчка є майстерність в описуванні одних і тих же ситуацій різними засобами, у мовно-естетичному відображенні навколишньої дійсності. Перспективним є дослідження інших способів відтворення чужого мовлення у творах Марка Вовчка.

Список літератури

1. Архипова, М. В. Теоретические изыскания феномена «чужой речи» в лингвистических исследованиях [Текст] / М. В. Архипова // Вестник Челябинского госуд. ун-та. Филология. Искусствоведение. Вып. 35. – 2009. – № 30 (168). – С. 29–32.
2. Ващенко, В. С. Побудови, співвідносні з реченням [Текст] / В. С. Ващенко // Сучасна українська літературна мова. Стилїстика ; за заг. ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1973. – С. 388–393.
3. Великий тлумачний словник сучасної української літературної мови (з дод. і доповн.) [Текст] ; уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Вовчок, Марко. Твори [Текст] / Марко Вовчок. – Київ : Молодь, 1972. – 447 с.
5. Гуїванюк, Н. Переповідні конструкції у художніх творах та літературно-критичних працях Івана Франка // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка. – Львів : Видавничий центр Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка. – 2010. – Т. 2. – С. 402–414.
6. Дорошенко, С. І. Граматична стилїстика української мови: посіб. для учнів [Текст] / С. І. Дорошенко. – Київ : Рад. шк. – 1985. – 200 с.
7. Дудик, П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – Київ : ВЦ «Академія», 2010. – 384 с.
8. Иванова, Ж. Виды воспроизведенной речи [Электронный ресурс] Ж. Иванова // Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков. Вып. 2. – Шумен, 2003. – Режим доступа: <http://www.russian.slavica.org/article1022.html> (дата звернення : 18.02.2021).
9. Клецкая, С.И. К вопросу о грамматическом статусе инкорпорированной прямой речи (на материале произведений Л. С. Петрушевской) [Электронный ресурс] / С. И. Клецкая // Филология: научные исследования, – 2018. – № 4. – С. 169–177. – Режим доступа: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=28126 (дата звернення : 19.02.2021).
10. Коваль, А. П. Практична стилїстика сучасної української мови [Текст] / А. П. Коваль. – вид. 2-е, доп. і перероб. – Київ: Вид-во при КДУ «Вища школа», 1987. – 276 с.
11. Кравцова, О. А., Функційний потенціал переповідних конструкцій у проповідницькому дискурсі [Текст] / О. А. Кравцова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія. – 2018. – № 37. – Т. 1. – С. 40–43.
12. Кравцова, О. А. Реалізація переповідності в публіцистичному тексті [Текст] / О. А. Кравцова // Science and Education a New Dimension. Philology, VII (60), Issue: 204, 2019 Sept. – С. 59–63.
13. Кузнецова, С. В. Структурно-семантическая характеристика передачи внешней прямой речи в английских и русских художественных текстах : монография [Текст] / С. В. Кузнецова. – Мичуринск : изд-во Мичуринского гос. ун-та, 2009. – 94 с.
14. Максимова, Н. В. «Чужая речь» как коммуникативная стратегия : монография [Текст] / Н. В. Максимова. – М. : Издат. центр Рос. гос. гуманит. ун-та., 2005. – 315 с.
15. Моисеева, М. Н. Тематическая речь в рамках категории эвиденциальности: структурно-семантический и функциональный аспекты [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / М. Н. Моисеева. – Новосибирск, 2012. – 23 с.
16. Погрібний, А. Г. Злет народного генія [Текст] / А. Г. Погрібний // Вовчок Марко. Твори. – Київ : Молодь, 1972. – С. 5–28.
17. Пономарів, О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник [Текст] / О. Д. Пономарів. – 3-є вид. – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2000. – 392 с.
18. Рокіцька, Л. Складні безсполучникові речення в системі засобів передачі чужого мовлення [Текст] / Л. Рокіцька // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Вип. 321–322. Слов'янська філологія. – 2007. – С. 277–282.
19. Селіванова, О. О. Лінгвістична енциклопедія [Текст] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

20. Сопочкина, Г. А. Система способов передачи чужой речи и ее реализация в идиостиле А. П. Чехова : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Г. А. Сопочкина ; Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН. – Москва, 2003. – 26 с.
21. Українська мова. Енциклопедія [Текст] / ред. колегія: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. Енциклопедія, 2000. – 752 с.
22. Черкасова, Г. В. Гибридные формы чужой речи в свете теории высказывания [Текст] : автореф. дисс. канд. филол. наук : 10.02.05 / Г. В. Черкасова ; ФГБОУ ВПО Воронежский гос. ун-т. – Воронеж, 2013. – 24 с.
23. Чумаков, Г. М. Синтаксис конструкций с чужой речью [Текст] / Г. М. Чумаков. – Киев : Вища школа, 1975. – 219 с.
24. Шитик, Л. Синкретизм конструкцій із чужою мовою [Текст] / Л. Шитик // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. Вип. 22. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – С. 229–237.
25. Ющук, І. П. Українська мова : підручник [Текст] / І. П. Ющук. – Київ : Либідь, 2003. – 640 с.
26. Яслик, В. І. Вербалізація евіденції в сучасній українській літературній мові [Текст] : дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / В. І. Яслик ; ДВНЗ “Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника”, Івано-Франківськ, 2018. – 209 с.
27. Яслик, В. І. Евіденційна семантика переповідності в українській мові [Текст] / В. І. Яслик // Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 29. Мовознавство. Літературознавство. – Т. 4. – Дрогобич, 2020. – С. 136–140.

References

1. Arkhipova M. V. *Teoreticheskie Izyskaniya Fenomena Chuzhoi Rechi v Lingvisticheskikh Issledovaniyakh* [Theoretical Investigations of the Phenomenon of Other People's Speech in Linguistic Researches]. *Vestnik Chelyabinskogo Universiteta. Filologiya. Iskusstvovedenie*. Issue 35, 2009, no 30 (168), pp. 29–32.
2. Vashhenko V. S. *Pobudovy, Spivvidnosni z Rechennyam* [Structures that Relate to a Sentence]. *Suchasna Ukrai'ns'ka Literaturna Mova. Stylistyka*. Kyiv: Naukova Dumka Publ., 1973, pp. 388–393.
3. *Velykyi Tlumachnyi Slovnyk Suchasnoi' Ukrai'ns'koi' Literaturnoi' Movy* [The Big Dictionary of the Modern Ukrainian Literary Language]. Kyiv; Irpin': Perun Publ., 2005. 1728 p.
4. Vovchok Marko. *Tvory* [The Works]. Kyiv: Molod' Publ., 1972. 447 p.
5. Guivanyuk N. *Perepovidni Konstruktsii' u Khudozhnih Tvorakh ta Literaturno-Krytychnykh Pratsyakh Ivana Franka* [Narrative Constructions in Works of Fiction and Literary Criticism by Ivan Franko]. *Ivan Franko: Dukh, Nauka, Dumka, Volya*. L'viv: Vidavnychii Tsentri L'vivskogo Universiteta, 2010, Vol. 2, pp. 402–414.
6. Doroshenko S. I. *Gramatychna Stylistyka Ukrai'ns'koi' Movy* [Grammatical Stylistics of the Ukrainian Language]. Kyiv: Radyans'ka Shkola Publ., 1985. 200 p.
7. Dudyk P. S., Prokopchuk L. V. *Syntaksys Ukrai'ns'koi' Movy* [Syntax of the Ukrainian Language]. Kyiv: Akademiya Publ., 2010. 384 p.
8. Ivanova Zh. *Vidy Vosproizvedennoi Rechi* [Types of Reproduced Speech]. *Problemy Kognitivnogo i Funktsional'nogo Opisanija Russkogo i Bolgarskogo Yazykov*. Issue 2, 2003. Available at: <http://www.russian.slavica.org/article1022.html> (accessed 18 February 2021).
9. Kletskaya S. I. *K Voprosu o Grammaticheskom Statuse Inkorporirovannoi Pryamoi Rechi (Na Materiale Proizvedenii L. S. Petrushevskoi)* [On the Grammatical Status of Incorporated Direct Speech (in the works of L.S. Petrushevskaya)]. *Filologiya: Nauchnye Issledovaniya*, 2018, no 4, pp. 169–177. Available at: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=28126 (accessed 19 February 2021).
10. Koval' A. P. *Praktychna Stylistyka Suchasnoi' Ukrai'ns'koi' Movy* [Practical Stylistics of the Modern Ukrainian Language]. Kyiv: Vyshcha Shkola Publ., 1987. 276 p.
11. Kravtsova O. A., *Funktsiyni Potencial Perepovidnykh Konstrukcii u Propovidnyts'komu Dyskursi* [Functional Potential of Renarrative Structures in the Sermon Discourse]. *Naukovyi Visnyk Mizhnarodnogo Gumanitarnogo Universytetu. Filologiya*, 2018, no 37, Vol. 1, pp. 40–43.

12. Kravtsova O. A. *Realizatsiya Perepovidnosti v Publicystychnomu Teksti* [Realization of Renarration in Publicistic Texts]. *Science and Education a New Dimension. Philology*. VII (60), Issue: 204, 2019 Sept, pp. 59–63.
13. Kuznetsova S. V. *Strukturno-Semanticheskaya Kharakteristika Peredachi Vneshnei Pryamoj Rechi v Angliiskikh i Russkikh Khudozhestvennykh Tekstakh* [Structural and Semantic Characteristics of External Direct Speech Transmission in English and Russian Fiction Texts]. Michurinsk: Izdatelstvo Michurinskogo Universiteta, 2009. 94 p.
14. Maksimova N. V. *Chuzhaya Rech' kak Kommunikativnaya Strategiya* [Other People's Speech as a Communication Strategy]. Moscow: Izdatelstvo Rossiiskogo Gumanitarnogo Universiteta, 2005. 315 p.
15. Moiseeva M. N. *Tematicheskaya Rech' v Ramkakh Kategorii Jevidentsial'nosti: Strukturno-Semanticheskii i Funktsional'nyi Aspekty: Avtoref. Dis. ... Kand. Filol. Nauk* [Thematic Speech within the Category of Evidentiality: Structural-semantic and Functional Aspects. Abstract of Thesis]. Novosibirsk, 2012.
16. Pogribnii A. G. *Zlet Narodnogo Geniya* [The Rise of a Folk Genius]. *Vovchok Marko. Tvory*. Kyiv: Molod' Publ., 1972, pp. 5–28.
17. Ponomariv O. D. *Stylistyka Suchasnoi' Ukrai'ns'koi' Movy* [Stylistics of the Modern Ukrainian Language]. Ternopil': Navchal'na Knyga. Bogdan Publ., 2000. 392 p.
18. Rokits'ka L. *Skladni Bezspoluchnykovi Rechennya v Systemi Zasobiv Peredachi Chuzhogo Movlennya* [Complex Asyndetic Sentences in the System of Means of Indirect Speech Rendering]. *Naukovyi Visnyk Chernivets'kogo Universytetu. Slov'yans'ka Filologiya*. Issue 321–322, 2007, pp. 277–282.
19. Selivanova O. O. *Lingvistychna Jentsyklopediya* [Linguistic Encyclopaedia]. Poltava: Dovkillya-K Publ., 2010. 844 p.
20. Sopochkina G.A. *Sistema Sposobov Peredachi Chuzhoi Rechi i Ee Realizatsiya v Idiostile A. P. Chekhova: Avtoref. Dis. ... Kand. Filol. Nauk* [The System of Ways of Transmitting Other People's Speech and Its Realization in A. P. Chekhov's Idiostyle]. Moscow, 2003.
21. *Ukrai'ns'ka Mova. Jentsyklopediya* [Ukrainian Language. Encyclopedia]. Kyiv: Ukrai'ns'ka Jentsyklopediya, 2000. 752 p.
22. Cherkasova G. V. *Gibridnye Formy Chuzhoi Rechi v Svete Teorii Vyskazyvaniya: Avtoref. Dis. ... Kand. Filol. Nauk* [Hybrid Forms of Other People's Speech in the Light of Theory of Speech]. Voronezh, 2013.
23. Chumakov G. M. *Sintaksis Konstruksii s Chuzhoi Rech'yu* [Syntax of Constructions with Other People's Speech]. Kyiv: Vyshha Shkola Publ., 1975. 219 p.
24. Shytyk L. *Synkretizm Konstruksii iz Chuzhoj Movoju* [Syncretism of Constructions with Other People's Speech]. *Lingvistichni Studii'*. Ed. by A. P. Zagnitko. Donetsk: Donetskyyi Universytet Publ., Issue 22, 2011, pp. 229–237.
25. Yushchuk I. P. *Ukrai'ns'ka Mova* [Ukrainian Language]. Kyiv: Libid' Publ., 2003. 640 p.
26. Yaslyk V. I. *Verbalizatsiya Jevidentsii' v Suchasni Ukrai'ns'kii Literaturnii Movi: Dys. ... Kand. Filol. Nauk* [Verbalization of Evidentiality in the Modern Ukrainian Literary Language. Thesis]. Ivano-Frankivs'k, 2018. 209 p.
27. Yaslyk V. I. *Jevidentsiina Semantyka Perepovidnosti v Ukrai'ns'kii Movi* [Evidential Semantics of the Renarration in the Ukrainian Language]. *Aktual'ni Pytannya Gumanitarnykh Nauk. Movoznavstvo. Literaturoznavstvo*. Issue 29, Vol. 4. Drogobych, 2020, pp. 136–140.

КОНСТРУКЦИИ С СЕМАНТИКОЙ ПЕРЕСКАЗЫВАТЕЛЬНОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МАРКА ВОВЧКА

Ачилова Е. Л., Пелипась Н. И.

В статье охарактеризованы конструкции с вербализованными указаниями на источник информации, в частности косвенная речь, бессоюзные конструкции с изъяснительно-объектным значением, предложения с тематической речью и предложения с вводными

конструкциями, указывающими на источник речи. В пересказывательных конструкциях с косвенной речью передается только содержание без сохранения экспрессивности сказанного. Типичными стержневыми компонентами косвенной речи в произведениях Марко Вовчка являются глаголы речи и мышления *говорити, казати, розказати, питати / спитати, думати / подумати*. Выбор соединительных средств для введения чужой речи зависит от её целенаправленности. Наиболее употребительными являются союзы и соединительные слова *що, чи, який, щоб*. В бессоюзных конструкциях с изъяснительно-объектным значением первая часть является авторским комментарием, а чужая речь пересказывается без добавления союза и записывается после двоеточия со строчной буквы без кавычек и тире. Круг вводных компонентов ограничен, преобладают глаголы речи, волеизъявления, мышления, восприятия: *сказати / казати, наказ, думати, чутка*. Тему сообщения без сохранения структуры и модального смысла высказывания передают дополнения и придаточные части, зависящие от глаголов-предикатов речи и волеизъявления (*казати / сказати, розказувати, спитати / питати, веліти / звеліти, запросити*). Наиболее частотные среди вводных конструкций – *кажуть, каже, сказано, краще мовити, думаю*. Проведенный анализ показывает, что Марко Вовчок своей художественной практикой совершенствует систему пересказывательных конструкций с косвенным воспроизведением чужой речи современного украинского языка.

Ключевые слова: чужая речь, семантика пересказывательности, косвенная речь, конструкции с изъяснительно-объектным значением, тематические конструкции, вводные конструкции, Марко Вовчок.

CONSTRUCTIONS WITH RETELLING SEMANTICS IN THE WORKS OF MARKO VOVCHOK

O. L. Achylova, M. I. Pelypas'

The article characterizes the methods of indirect transmission of other people's speech, which are indirect speech, constructions of notifying modality, sentences with the transmission of the topic of other people's speech and sentences with insertion constructions indicating the source of speech. In indirect speech constructions only the content is conveyed without preserving the expressive nature of what is said. The typical core components of indirect speech in Marko Vovchok's works are verbs of speech and thinking *говорити, казати, розказати, питати / спитати, думати / подумати*. The choice of allied means for introducing of other people's speech depends on its purposefulness. The most used conjunctions and conjunctive words are *що, чи, який, щоб*. In constructions of notifying modality, the first part is the author's commentary, and someone else's statement is retold without the addition of a conjunction and written after the colon with a small letter without quotation marks or dashes. The range of introductory components is limited, they denote speech, volition, thought, perception: *сказати / казати, наказ, думати, чутка*. Topic constructions are sentences with verb predicates for speech and volition (*казати / сказати, розказувати, спитати / питати, веліти / звеліти, запросити*) and additions that reveal the subject of the message. Such additions are expressed mostly in the prepositional-propositional forms and verbs in the infinitive. The most common among insertion constructions are *кажуть, каже, сказано, краще мовити, думаю*. The analysis shows that Marko Vovchok with her artistic practice improves the system of narrative constructions with indirect reproduction of an other people's speech of the modern Ukrainian language.

Key words: other people's speech, indirect speech, constructions of notifying modality, thematic constructions, insertion constructions, Marko Vovchok.